

A BÍRÓI FÜGGETLENSÉG LÁNGJA ÉS FÜSTJE

Ennek az írásnak nemcsak a tárgya, a műfaja is eléggé bizarr. Arról a politikai viharról szól ugyanis, amelyet egy még meg sem jelent, de a hivatalok folyosóin gépiratként, mintegy szamizdatban terjedő tanulmányom keltett. Azt még feltételezhetem, hogy az olvasó a botránnyal hallott, az viszont nagyjából kizárt, hogy a tanulmányt ismerhesse. A viharról és szervezetszociológiai tanulságairól szólva a tanulmány téziseit is be kell mutatnom.

A KRITIKA TÁRGYA ÉS KÖZLÖNYE, AZAZ A TÖRTÉNET...

Éppen az egyik folyóirat felkérésére azon elmélkedtem, milyen kihívásoknak néz elébe az a szociológus, aki a komoly közéleti kérdések iránt érdeklődését vesztő korban közönségét keresi, amikor a Magyar Jogászegylet illetékese sajnálkozva közölte, hogy „legmagasabb helyről” tiltakozást jelentettek be az egyet éves konferenciájának programjába már felvett előadásom ellen. Akkor még nem gondoltam, hogy ez a szokatlan közbelépés gyorsan és egyértelműen eldönti a közönségkeresés dilemmáját. Korábban komoly fejtörést okozott, hogy az igazságszolgáltatás szervezetét érintő problémákról milyen közegben érdemes szólni: a nyilvánosságot kizárva, kizárólag az érintett igazságügyi vezetők, döntéshozók figyelmét felhívni néhány összefüggésre, vagy a korlátozott hatókörű szakmai nyilvánosságban vitákat kezdeményezni. Utólag világosan látszik, hogy az első megoldás nemcsak biztos kudarchoz, hanem súlyos hitelvesztéshez is vezetett volna. (A második viszont ebben az esetben önmagában erőtlén.) Persze ha komolyan vettem volna a *British Journal of Sociology* hasábjain az új szociológiai szerepvállalás, az úgynevezett „public sociology” körüli vita egyik figyelmeztetését, fel sem merülhetett volna a tanácsadás a hatalom védte bensőség köreiből. E tudományelméleti tanulság abban áll, hogy a saját metodológiát, fogalmi készletet használó és értékelkötelezett társadalomtudománynak létérdeke a külső kritika pozícióinak megőrzése. Az önálló ítéletalkotás, a tárgy által ajánlott szempontoktól való távolságtartás menthet csak meg a torzításoktól. Minden tényleges kritikához a nyilvánosság és bírálhatóság elvének érvényesülése mellett szükség van külső és nyilvánosan szóló hangra is. Cserébe bizton számíthatunk a bírálat tárgyának heves tiltakozására, mert a külső kritika védeke-

---

FLECK ZOLTÁN

---

zést provokál.

Ebből a történetből az is kiderült, hogy hazai viszonyok között a tudományos fórumok használata sem minden esetben elégséges és célravezető, egyáltalán nem árt a politikai nyilvánosság, a sajtó figyelme, különösen ha a tárgy végső soron az állampolgár (és a közhatalom) elemi érdekeit érinti. Mindazonáltal – mi mást is tehettem volna – a kéziratok szokásos sorsát szántam tanulmányomnak: várjon a megjelenésre egy kiadó szobáiban,¹ de addig is beszéljünk róla. Vitára hívtam ezért néhány kollégát és az igazságszolgáltatásban dolgozó szakembert. Már e kellemes hangulatú beszélgetés sem volt inýere néhány vezető beosztású meg nem hívottnak, sőt már a részvétel is ezen az ártatlan vitan, mint utóbb kiderült, komoly kockázattal járt.² Amiből csak a következtetést lehetett levonni, hogy az igazságszolgáltatás vezetői (vagy néhány vezetője) szerint minden kritikus külső hang eleve tilos, de legalábbis nem kívánatos. Ilyen időutazásra nem számítottam, sőt ekkor még gyanútlanul azt gondoltam, hogy további szakmai fórumok megtörhetik az ellenállást, és előbb vagy utóbb helyén kezelnek egy szakmai megszólalást, bármily kritikus legyen is. A Jogászegyletnél bejelentett főbírói tiltakozás egyértelmű volt, de komoly hasznot is hozott: a laikusok számára bonyolult és helyenként érdektelen igazgatási kérdések erkölcsi szintre emelkedtek, és ezzel a szokásosnál sokkal nagyobb érdeklődést keltettek. Ezt nekem sohasem sikerült volna elérnem. Ugyancsak nem elhanyagolható, kedvező fejlemény, hogy kiderült, erős az érdeklődés a jogtudományon belül is az igazságszolgáltatással kapcsolatos különböző problémák iránt. Érdekes tapasztalat, tetszhalott állapotából egy inger hatására miként szerveződik újjá a tudományos élet kommunikációs tere. E felébredés hatásait remélhetőleg idővel kutatási eredményekké lehet formálni. A beavatkozás talán legtragikusabb morális vonatkozása

---

1 ■ Ágh Attila, Somogyvári István (szerk.): *A közigazgatási reform új perspektívái*. Új Mandátum, megjelenés alatt.

2 ■ Ezért nem bánom ma már, hogy az egyetlen komolyan vehető módszertani kifogást vállalva, nem interjúoltam meg több hivatali munkatársat, igazságügyi dolgozót. A tanulmány első lábjegyzete utalt arra, hogy forrásaimat, mint a „régiszip időkben”, el kell fednem. Az érintettek számára, úgy tűnik, még ma sem világos, hogy minden baj látszik kívülről is, felesleges az „árulók” keresése. De valóban azt a megoldást választottam, hogy az áttekintő diagnózis után jön a nagyobb apparátussal elvégzendő aprómunka. Ma még nem tudom, hogy ez nehezebb vagy könnyebb lesz-e, mint korábban.

mégis az, hogy az érintettek nem számoltak a nyilvános erkölcsi kritikával. Az ilyen és hasonló esetekben rendszerint mindenki hallgat, a hatalmi érvek ebben a régióban még hatékonyak. Hogy valóban nagy a baj, akkor vált világossá, amikor a tanulmány lényeges pontjainak összefoglalása után a *Népszava* a jogászegyleti előadás „letiltásának” tényét is közölte, majd néhány újabb rövid híradással mindaddig napirenden tartotta a jelenséget, míg egyéb fórumok is rá nem haraptak a hírre. Utólag a főbíró egy nyilvános rendezvényen a gondosan dossziéba rendezett újságkivágásokat bemutatva a következőképpen értékelte a történeteket: egy bulvárlap (ez volna a *Népszava*, máskor: „szélsőbaloldali heccclap”), nem kímélve a szerző tudományos reputációját, politikai kampányt folytatott a bíróságok ellen, súlyos támadást intézett a bírói hatalom és függetlenség ellen, majd nem adott teret az ő válaszában. Ebből is látszik – szólt az érvelés –, hogy nem volna szabad megengedni azt, hogy napilapokban, hetilapokban támadják a bíróságot, a bírói gyakorlatot vagy egyes ítéleteket. Később egy jobboldali hetilapnak adott nyilatkozatában egyenesen arra utalt, hogy az ilyen politikai bírálatok, beleszólások vezettek az ötvenes évek törvénytelenégeihez, sőt az 1956 utáni megtorlásokhoz. A közéleti stílusficamtól függetlenül, az üzenet teljesen világos: a nyilvános bírálat megengedhetetlen támadásnak minősül.

A nyilvánosság és a szabad véleménynyilvánítás alkotmányos értékei mellett rendszeresen, de láthatólag csak elvi szinten hitet tevő főbíró négyszemközti beszélgetésre hívott. Miután közölte, hogy ezt a csatát megnyerte, hiszen a politika nem vevő semmilyen változtatásra, jelezte, hogy egyes kompetens személyek szerint írásom minősége erősen kétséges (ilyen véleményforrásra nem sikerült bukkannom, ami nem jelenti azt, hogy igazán nincs), majd elém tárt egy dátum, fejléc és szerző nélküli pár oldalt, amely a konkrét cáfolatokat tartalmazta volna, mintegy a szervezet anonim megnyilvánulásaként. Én kérésére megígértem, hogy ezt a szöveget nem tárom a nyilvánosság elé, ezt ők sem tették. Minden valószínűség szerint önvédelemből.

Nyilvánosan azóta sem jelent meg semmilyen ellenérv, a meggyőzés hatalmi, politikai érvekkel a háttérben zajlott. A jövőre nézve pedig azt a tanácsot kaptam, hogy az ilyen gondolataimat a szervezeten belül kell megvitatni, a legmagasabb szint közvetítésével és gondnoksága alatt. Úgy jutunk előbbre, ha a szükséges változtatásokról meggyőzzük az ellenérdekelteket belső erőket. Az eset sok tanulsága közül az egyik nyilvánvalóan az volt, hogy ez járhatatlan út, persze a többi sem sima. E legmagasabb szintű belső erők a jelek szerint a tudomány szerepéről, a közéleti vitákról még a néhány évtizeddel korábbról származó módon gondolkodnak. A látszat fenntartása vált az igazságszolgáltatás vezetése szemében a legfontosabb feladattá. Jogállami körülmények között ez nyilvánvalóan egyre nehezebb, e politika diszfunkcionalitása napról napra világosabbá válik, mégis van, ami viszony-

lag tartóssá és sikeressé teszi. A jogász elit nagy részében működő konfliktuskerülő konformitás hosszú távon is valószínűtleníti a király meztelenségének kimondását. Marad az egymás közötti cinkos mosoly: ismerjük a bajokat, de jobb, ha erről a laikusok nem tudnak.

A közéleti és tudományos szerepek összehangolása, a személyes reputációt és tudományos szakszerűséget megkérdőjelező, nem nyilvános közlések elviselésekor, a tudományban szokatlan vitamódok megjelenésekor nagy segítségemre volt egy sajátos identitás-elem: a jogszociológusé, aki tárgyára szigorúan kívülről tekint, akinek e fenti magatartások a vizsgált rendszer megértendő elemei, s ami vele történik, nem a személyes sorsa. A jogszociológus szerepe inkább hasonlítható a botanikuséhoz, aki a terepen új növényeket vagy egy régen ismert növény új reakcióit fedezi fel, mint a jogászéhoz. Mindenesetre virágunk immunreakciói kórosnak látszottak, ideje volt felhívni az illetékesek figyelmét egy kis gondozásra, az öntözés mellett némi metszésre, egyéb munkák elvégzésére. Csakhogy hamar véget ér e metafora használhatósága, ha arra gondolunk, kik az elhanyagolás kárvallottjai. Mindvégig igyekeztem hangsúlyozni, hogy egy jó irányú elmozdulásnak, de már a reális helyzetértékelésnek is két hasznélvezője lehet: egyrészt az a „jó bíró”, aki lelkiismeretesen, kreatívan és sokat dolgozva ma kevesebb elismerésben részesül, mint egy olyan rendszerben, ahol komolyan veszik az alkotmányos elvek érvényesülését, másrészt a szakmailag jó, érthető és gyors ítéleteket váró állampolgár.

Tarthatatlan az az álláspont, amely kizárná a közvéleményt az igazságszolgáltatás mindennapi értékeléséből, miközben persze büszkén hivatkozik a közvélemény-kutatók által mért bizalmi indexre, amely szerint a lakosság látszólag magasra értékeli a hazai igazságszolgáltatás teljesítményét. Az állampolgár addig jó, amíg a véleménye egy egyszerű adatban összefoglalható, és minél kevesebbet tud a tényleges működésről, annál biztosabban lehet magas bizalmi százalékokat produkálni.

A külső kritika kiindulópontja ennek az ellenkezője: az igazságszolgáltatás fontosabb annál, semhogy kizárólag a bírákra bízjuk. Az állampolgár kompetenciáját akkor lehet növelni, ha fokozzuk a rendszer működésének átláthatóságát. Szólnak még alkotmányos érvek is a nyilvánosság mellett, ezek közül a legfontosabb, hogy e hatalmi ág fölött természetéből következően nincs tényleges, érdemi külső kontroll. A bírói hatalom működésének nagyobb nyilvánossága volt tanulmányom utolsó érve. E helyütt megpróbálok összefoglalni a többit is, így talán világossá válhat a reakciók természete és a tanulmány megállapításait igazoló jellege.

AZ EL NEM HANGZOTT ELŐADÁS TÉZISEI

Számos intézményi működés tapasztalata utal arra, hogy a jogállami építkezés újabb hullámára volna

szükség: elég időnk volt a gyengeségek, a diszfunkciók megtapasztalására. Csakhogy a korrekció más természetű, mint az intézményépítés, korlátozottabban a lehetőségek, viszont elvileg ismerhetjük az eredeti szándékok érvényesülésének akadályait. Amivel a törvényhozó nem számolt, az egy sajátos „Frankenstein-hatás”: a kreatúra megvédi magát a szükséges változtatásoktól. Az igazságszolgáltatás felelős vezetői komolyan úgy gondolják, hogy az eddigi működés értékelésének egyetlen kompetens és legitim vezénylő ereje csak maga az értékelendő szervezet lehet. Ha valóban így lesz, nincs esély másra, mint újabb források iránti igény megfogalmazására, holott komoly reformszükségletek mutatkoznak. Ma a rendszer működtetőinek elemi érdeke a reformot akadályozni, megelőzni, lehetőleg betiltani vagy lehetetlenné tenni. A következő néhány évben ki fog derülni, hogy az identitását kereső, az államot vizsgáló társadalomtudomány képes-e kritikai énjét újrafogalmazni, komolyan venni feladatait, és legyűrni saját tehetetlenségén túl a tárgy ellenállását is.

Nagyon visszafogott és a fenti bekezdésben megfogalmazott egyértelmű értékeléseket kerülő tanulmányom lényegében abból indult ki, hogy mint minden intézményi megoldás, az 1997-ben működésbe lépett bírósági szervezeti modell is meghatározott társadalmi, politikai és kulturális erőterben érvényesül. Az érdekcsoportok, foglalkozási lobbik, régi mentalitások, szervezeti önérdékek, belső konkurencia- és egyéb harcok, valamint a személyes gyengeségek előre nem látható módon befolyásolják a működést. Kérdéses, hogy az új intézményi megoldások képesek-e átalakítani a régi mentalitást vagy ez utóbbi formálja-e a maga képére a működést.

Ezen a ponton talán érdemes az eredeti szövegnél élesebben fogalmazni, és felhívni a figyelmet a rendszerváltoztatás egy sajátosságára. Politikai elitünk a demokratikus átmenetnek azt a változatát választotta, amely kontinuitást biztosít a jogállami intézmények apparátusai számára. Ezt igazolni lehetett a szocializmus hazai sajátosságaival, és ma is védhető érveken alapult. De komoly ára volt: hozzászoktatta a bírói hatalmat a védett állapothoz, a bírói függetlenség elve ugyanis a jogállamosítás egyik központi elemévé emelkedett, ám kiegészítő működési feltételének, a felelőségnek hangsúlyozása nélkül. Mire elérkezett az a politikai kegyelmi pillanat, amelyben az MSZP–SZDSZ koalíció az ellenzék támogatása nélkül is bevezethetett egy új szervezeti megoldást, az igazságszolgáltatás lobbistái már döntő pontokon határozhatták meg az új modellt. Ezek közül a legfontosabb az igazgatási központosítástól a központosításig vezető út bevezetése.

Erre a hibára vonatkozik tanulmányom legfontosabb és minden valószínűség szerint leginkább zokon vett megállapítása. Sikerült a törvényhozóval elfogadtatni a diktatúrák utáni állapotok szokásos logikáját: a bírói függetlenségre komoly veszedelem leselkedik, mégpedig az alattomos végrehajtó hatalom, amely, ha teheti, visszaél hatalmával. Valóban, a demokratikus

kormányzatok sem tűntek különösebben megbízható partnernek ebben a játszmában. Még a kilencvenes évek derekán is úgy látszott, jobb intézményesen kizárni a beavatkozás minden módját, még azokat is, amelyek számos jogállamban léteznek, s amelyeket a magyar Alkotmánybíróság sem talált alkotmányellenesnek. (Ez volt az 1997-ig hatályos, úgynevezett külső igazgatás, amelyben alkotmányos garanciák – az ítélkezésbe való beavatkozás kizárása – mellett az adminisztratív működtetést az igazságügyi kormányzat végezte.) De közben elfelejtődött, hogy a rendszerváltás előtti időszak tapasztalatai szerint nem a végrehajtó hatalom a fő mumus, a tényleges politikai beavatkozást számos egyéb tényező mellett sokkal inkább a középszintű vezetésnek a helyi (megyei) hatalmi hálózatban való elhelyezkedése tette lehetővé.³

A félelem az alkotmányos garanciák legfontosabb motivációja, ami alapos odafigyelés nélkül új veszélyeket teremt, mára pedig már működési anomáliákat eredményez. Itt a politikai és szakmai eliteknek is nagy a felelősségük azért, hogy sor kerüljön a helyzet értékelésére és a szükséges korrekciók elvégzésére. Paradox módon ma sokkal nehezebb a korrekció, a hatalmak kontrollálásának utólagos beépítése, a felelősségi rendszerek erősítése, a minőségbiztosítás és átláthatóság intézményesítése, hiszen sikeresen lehet ellene fellépni a félreértelmezett bírói függetlenségre hivatkozva. Aki ma arra vetemedik, hogy komolyan vegye a jelenleg hatályos szervezeti megoldások korrekcióját vagy legalább külső kritikáját, a bírói függetlenség megsértésének (egyelőre nem büntetőjogi) vádjával néz szembe.

Hosszú előkészületek után a bírói szervezet Magyarországon is bírák által irányítottá vált, minden igazgatási hatalom az Országos Igazságszolgáltatási Tanácsé, amelyben 2/3 részben a bírák által választott ítélkező ül. Ilyen, úgynevezett belső igazgatási modell tipikusan a későn demokratizálódó államokban jött létre (Olaszország minden szempontból különleges eset).

Ennek a Dél-Európából átvett, de Latin-Amerikában is szokásos modellnek van egy általános, a nemzetközi tapasztalatokból jól látszó sajátossága: szükségképpen javításokra szorul, de nem engedi magát javítani. Hazánkban viszont a jogi modellek átvételének szokásos torzulását is hordozza: a hagyományok, a nemzeti sajátosságok úgy épülnek be az átvett modellbe, hogy a gyengeségeit erősítik, miközben kétségessé teszik az előnyeiket. Nem az a probléma, hogy e modell idegen a hazai jogi hagyományoktól, hanem hogy e gyökértelenség a modell megfelelő működéséhez szükséges informális szabályok, mentalitások, rutinok és önkorlátozások nélkül stabilizálódott. Így konzerválhatta a radikális intézményi változás a bürokratikus konzervativizmust, a vezetői felelőtlenséget, a korporatív önvédelmet és a konformizmus ki-

3 ■ Itt kénytelen vagyok saját korábbi elemzéseimre utalni: Fleck Zoltán: *Jogszolgáltatató mechanizmusok az államszocializmusban*. Napvilág, Bp., 2001.

kényszerítésének változatos arzenálját. Megnövekedett a bírói hatalom egészének függetlensége, de az egyéb elvárások háttérbe szorultak. A hazaihoz hasonló megoldást választó államok néhány évvel a bevezetés után komolyan áttekintették a működés tapasztalatait, és javítottak a rendszeren, tipikusan az áttekinthetőség és számonkérhetőség érdekében. Kelet-Európában nem szokatlan az a kísérlet sem, amely a hatékonyságra hivatkozva túlzottan a végrehajtott hatalom javára módosítaná a hatalom megosztásának rendszerét, részben ez történt Oroszországban. De hosszú távon nem kisebb veszedelem a bezárkózó, minden kritikára a függetlenség jelszavával válaszoló, felelőtlenül váló bírói hatalom sem. A tanulmány érvelésének lényege, hogy ez a reform súlyosan befejezetlen, sőt a függetlenség értékének megőrzése csak akkor lehetséges, ha sikerül érdemben elmozdulni a felgyúlt gyengeségektől, ellenkező esetben fokozódni fog az igazságszolgáltatás társadalmi irrelevanciája, súlyosan csökken a presztízse, lényegtelen lesz, mit tesz vagy nem tesz a bíróság. Ma komoly akadályokba ütközik annak megértetése, hogy nem a nyilvános kritika, hanem a mozdulatlan és az üres önvédelem a bírói hivatás legnagyobb ellensége.

Oldalakon keresztül igyekeztem érzékeltetni, hogy a szabályozás természetének és a kapitalizmus működésének megváltozása komoly kihívásként érte a bíróságokat a világ más részein is, amire nagyrészt a felelősség erősítésével, a bíróvá válás, értékelés és előmenetel hatékonyságának és ellenőrzésének irányába tett szervezeti változtatásokkal és hatékonyabb képzési rendszerekkel igyekeznek felelni. A belső igazgatási modell hazai változata e kihívást nehezebben kezeli, szembetűnően rugalmatlan. Gyanítom azonban, hogy inkább az írásom második felében adott szervezeti diagnózis érinthetett érzékenyen néhány (valóban azt gondolom, hogy a dolog jelentőségéhez képest nagyon kevés) vezetőt. Az is bizonyos ugyanakkor, hogy még ebben a kritikával leginkább érintett körben is volna hajlandóság némely jelentős változás elfogadására vagy támogatására, de legalább a kritika megtárgyalására. Mivel a kritika nyilvános megjelenésére vajmi kevés a remény, a vezetés nyugodtan hivatkozhat arra, hogy a szervezet teljes belső egységben tagadja minden változtatás szükségességét. Ez az egyhangúság a belső gyengeség legerősebb jele. A közvetlenül érintettek, a beosztott bírák többségét valószínűleg nem érdekli jobban az igazgatás, mint a művelt laikusokat, az érdeklődők viszont saját érdekében erős öncenzúrára kényszerülnek. Nagy tehát a nyugalom, minden rendben levőnek látszik. Az izága külső rendbontó körül kialakuló sajtófigyelem is leohad majd, a közvéleményt néhány főbírói nyilatkozat biztosítja a stabilitásról, visszaáll a rend. Nem ismerjük valahonnan az ilyen nyugalmas rendeket?

Az igazságszolgáltatási szervezet állapotáról és a változtatási igényekről szóló fejtegetésemet azzal kezdtem, hogy a kétségtelen előrelépések regisztrálása mellett nagy szükség volna egy komoly állapotfelmérésre is.

Újra kellene gondolni az ítélkezés ellenőrzésének eszközeit: hogyan lehetne az ítélkező bíró függetlenségének tiszteletben tartása mellett biztosítani a hatékonyságot és a minőséget. Úgy látom, hogy a megyei igazgatás túl nagy hatalmat koncentrált, miközben ellenőrzése és felelőssége formális, és a vezetői munkára nincs szervezett és folyamatos felkészítés. Az általános igazgatás, a bírák kiválasztása, előmenetele, jutalmazása, fegyelmezése, sok helyütt az ügyek kiosztása nagy hatalom; az OIT pedig, amely hivatalosan e szervezeti szint felettése, nem jelent tényleges korlátot, hiszen a rendszer bevezetése óta a bírák tipikusan főnökeiket küldik a legmagasabb igazgatási szintre is. A hivatalos érvelés szerint ez így van rendjén, ki másnak is volna igazgatási tapasztalata? Az lehet tehát vezető, aki már vezető. Ennek következtében olyan rendszer alakult ki, amelyben az íratlan szabályok legfontosabbika, hogy a megye dolgában a megyei elnök illetékes, az országos szint pedig arra való, hogy ott kijárja a megye érdekeit. Itt érezhető legtisztábban a hazai jogi hagyományok sajátos szabálygeneráló ereje; ez az informális szabály és működési sajátosság, melyet a kölcsönösség jegyében mindenki elfogad, az egész szempontjából súlyosan diszfunkcionális. Ilyen hatalmi kiosztásban nem is lehetne máshogy: a megyei vezetés határozza meg, kiből lesz bíró, kit vesznek fel fogalmazónak, és ki léphet előre. Az a sajnálatos helyzet állt elő, hogy a szabályozatlanság következtében a joghallgatók ma már első éveik alatt tisztában vannak azzal, hogy nemcsak az ügyvédi karrierhez szükséges a tudáson kívül más is, hanem a bíróvá válásnak is szükséges feltétele a rokoni kapcsolat. Egyszerűen szólva a kiválasztásban nem működik megfelelően a meritokratikus elv. De nem elég hatékony a bírák képzése, továbbképzése sem, a nagyon szép bíróképző akadémia felállítása ellenére sem. A korábban említett világméretű kihívásnak egyik határozott következménye, hogy számos helyen intézményesítették a bírák folyamatos továbbképzését, és előmenetelüket vizsgákhoz kötötték – abból a megfontolásból, hogy a komplex és gyors változások csak a tudás folyamatos karbantartásával követhetők, s mivel a bíró jobbra egyedül van döntési helyzetben, felkészültsége elemi fontosságú. Igyekeztem érzékeltetni, hogy minden változásnak elsősorban a minőségi ítélkezést kellene szolgálnia. Lehet a vezetés ellenőrzöttebb, a szervezet átláthatóbb, a bíróság működése nyilvánosabb, a központi igazgatás és munkaszervezés hatékonyabb – ha mindez nem szolgálja a minőségi jogalkalmazást, mit sem ér. Ugyanakkor nélkülük valószínűtlen az óhajtott cél elérése.

A kifogásolt tanulmány és az el nem hangzott előadás hangsúlyosan szól, illetve szólt volna a bírói függetlenség értelmezéséről. Az igazságszolgáltatás legfontosabb alapelve, a rendszerváltás egyik szimbolikus erejű tétele egyrészt rengeteg félreértés forrása; másrészt hatékony védekezési eszköz a támadásnak minősített nyilvános kritikával szemben. A bíróság függetlensége a jogállam körüli fogalmak misztifikálásának különleges esete, noha határait jogszabályi tilal-

mak definiálják. A félreértések önvédelmi, legitimáló és konzerváló szerepet játszanak, és végső soron a függetlenség tényleges érvényesülését veszélyeztetik.

A legkártékonyabb az az érvelés, amely minden kompetenciát megvon a bírói ítélet, bírói gyakorlat vagy a bírói hatalom külső megítélésétől, és a rá nézve kedvezőtlen véleményt a függetlenség elleni támadásként jeleníti meg. Ehhez kapcsolódik az a félreértés, hogy az igazgatás jelenleg hatályos megoldásaitól való elmozdulás kísérlete szükségképpen a függetlenség sérelmével járna, hiszen a létező a lehető legjobb, még a fejlett államok illetékesei is irigykednek miatta. De a lehető legkártékonyabb félreértés mégiscsak az, hogy a bírói függetlenség azonos a végrehajtó hatalomtól való alkotmányjogi elválasztottsággal. Ez ad vélt felhatalmazást az igazgatás vezető pozícióit betöltők számára arra, hogy feudális jellegű hatalmat gyakoroljanak a beosztott ítélezők felett, miközben a tényleges alkalmatlanság kiszűrésére hiányoznak a megfelelő eszközök. Ez az értelmezés szolgáltatja ki a jogalkalmazót a leginkább, hiszen a rendszer hatalmi függetlensége nem feltétlenül jelenti a benne tevékenykedők autonómiáját, minél lejjebb állnak a hierarchiában, annál kevésbé. De ehhez a belső világhoz senkinek semmi köze, hatalmi működését nem lehet megkérdőjelezni. Éppen az ítélező bíró függetlensége szempontjából lenne elemi fontosságú az igazgatási döntésekért vállalt felelősség intézményesítése. A rendszer átlátható működésének elve nem a függetlenség gyengítésével, hanem érvényesülési esélyének növekedésével jár. Nem pusztán a kormányzatok hatalmi befolyásától kell ugyanis védeni a személyt és a szervezetet, hanem a változó természetű kihívások elé kell akadályokat emelni, ami lehetetlen a nyilvánosság védelme nélkül. Előfordul persze, hogy éppen a nyilvánosság válik a függetlenség megsértésének az eszközévé, de ez ellen sem lehet mással, mint a nyilvánossággal védekezni.

Bírói döntés befolyásolása egyaránt lehet célja a politikai ellenzéknek, a gazdasági és kulturális hatalomnak, minden tőketípus birtokosai mindenkor készen állhatnak lehetőségeik illegitim használatára, ha ennek kicsi a kockázata. A kockázat az, hogy az illegitim próbálkozásra fény derül egy olyan társadalmi közegben, amely súlyosan elítéli azt. A nyilvánosság korlátozása ezért nemcsak a kiderülés esélyét csökkenti, hanem az olyan közvélemény kialakulását is gátolja, amely előtt védhetetlen minden beavatkozási próbálkozás. Az európai tapasztalatok egyértelműen igazolják, hogy az erősen kontrollált, függetlenségében korlátozott igazságszolgáltatás gyenge, csak politikai célokat szolgál, és veszélyezteteti szabadságjogainkat. De ugyaninnen származnak azok a tapasztalatok is, hogy a független, de felelősség nélküli bíróság ugyancsak hátrányos következményekkel járhat szabadságjogainkra nézve. A bírói munka ellenőrzése, az ítélezés felelőssége, az igazságszolgáltatás társadalmi kontrollja nem állítható szembe a függetlenséggel. Az alkotmányos elvek szimplifikálása, politikai jelszóvá silányítása a rendszerváltás építményeinek korrekciója során akadályoz-

za a bonyolult intézményi egyensúlyok megteremtését.

A bírói függetlenség esetében bonyolítja a helyzetet, hogy a bíróság ma mind szakmailag, mind politikailag nagyobb feladatokkal néz szembe, mint a függetlenség klasszikus garanciarendszerének kialakítása idején. Egy lelkiismeretes ítélezőnek ma a szabályozás komplexitásának növekedése mellett számos jogon kívüli összefüggést is biztonsággal kell kezelnie. A függetlenség és a felelősség összeegyeztetésének kulcsa ezért a bíró felkészültsége, pontosabban az ezt célzó intézményes kiválasztás és olyan továbbképzési rendszer, amely lehetőséget ad a tudás karbantartására; olyan előmeneteli és jutalmazási rendszer, amely jutalmazza ezt az értéket, és olyan szervezet és vezetés, amely nem kizárólag konformitást vagy formális teljesítést követel meg.

Ugyanoda jutottam: összefüggő változtatások sora szükséges ahhoz, hogy a bírói hatalommal kapcsolatos elvárások legfontosabbika teljesüljön: az ítélezők jobb szakmai és intellektuális felkészültsége. De ma még az sem evidens, ami a rendszerváltás éveiben közkeletű ismeret volt: hatalmat hatalommal kell kontrollálni, nem hagyhatunk ellenőrizetlenül komoly hatalmakat. A bírói hatalom számos, a szereplőkön kívülálló ok következtében lényegesen megerősödött, ugyanakkor a szervezet mozdulatlansága akadályozza a megfelelő választ erre a világméretű kihívásra. Bonyolítja a helyzetet, hogy a hatalom növekedéséhez az is hozzátartozik, hogy hatékonyan meg tudja védeni minden korrekciós lehetőségtől a rosszul működő modellt.

Az igazságszolgáltatás nem az egyetlen korrekcióra szoruló intézmény, de erős példája a személyes hatalmi érdekek, a kényelem és a bürokratikus tehetetlenség következtében megmerevedő struktúráknak. Ékesszóló jele volt ennek az a kijelentés, hogy az igazságszolgáltatási reform befejeződött, sikere vitathatatlan. Pedig az ilyen reform természetéből következően befejezhetetlen. Én viszont arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy a törvényhozó eleve elvettette az elérendő célok arányát, s így a rendszerváltó államokra jellemző túlbiztosító hajlam kiegészült az igazgatási központok ellenőrizetlenségével. Az eredeti hiányok azonban teljes hatásukban csak néhány évnyi működés után jelennek meg, ekkor tűnik elő, hogy a régi mentalitásokat mennyiben sikerült az új szervezetnek átírnia, illetve milyen további intézményi torzulások forrása az öröklött habitus, hagyomány és emberi gyengeség, s ezek mennyiben erősítik fel az eredeti szabályozási hibákat.

KÖZÉLETI TANULSÁGOK

Alkotmányos intézményeink sorsán kívül van még ennek a történetnek egy komolyan veendő mellékszála, amelyen visszatérek a személyes történetből kibogozható közéleti tanulságokhoz. Ma a hazai bírósági rendszer csúcsa, amely nagymértékben meghatározza az egész működését, a látszat politikáját űzi: az

egyetlen cél az intézmény jelen állapotának konzerválása, a vezetés presztízisének őrzése, egy nagyon rosszul működő, de sokaknak kellemes struktúra fenntartása, bármi áron. Ez vált a szervezet vezérlő működésmódjává, amelyhez sajátos „sajtópolitika” társul, hogy a bíróságon kívüli szereplőket megnyerve az igazságszolgáltatás tematizációját a lehető legszűkebb körre lehessen szorítani, esetleg be is tiltani (nem tülés, már voltak ilyen próbálkozások), vagy legalább azt elérni, hogy a szakmai fórumokon kívüli megszólalások ne számítsanak legitimnek. Csak az kerülhet a szakmai beszédből a közvélemény elé, amit a szervezet mint előmésztett terméket kibocsát magából. Az átlagpolgár úgysem érti a folyamatokat, viszont meg lehet nyugodva, mert a sajátosan értelmezett statisztikák szerint elégedett.

Némi magyarázatot igényel, hogy mit jelent a szakmai fórumok használata ebben az esetben. A hagyományos jogtudományi folyóiratokban publikált írásokat még a szakmán belül is kevesen olvassák, átfutási idejük nagyon hosszú, nyelvezetük a laikus számára eleve érthetetlen. Ehhez járul a konfliktuskerülő szerkesztési politika: ezek a folyóiratok a jogi elit fórumai, ahol erősen érvényesül a jogász szakma intézményi vezetőinek befolyása. Arra is volt példa, hogy egy bírósági ítéletről szóló határozott tudományos kritika azért nem jelenhetett meg az egyik orgánum lapjain, mert valamely főember, nem szakmai érvekkel, tiltakozott ellene. Ezt a hatalmi mezőt, különösen a kritikai szellem és az alkotmányjogi elkötelezettség szempontjából sikeresen törte meg a *Fundamentum*, az ott közölt érveléseknek van esélyük a közbeszéd alakítására. Mégsem töltheti be önmagában a szakmai kritika funkcióját. A tanulmányom körül kialakult egész történetnek volt néhány meglepő sajátossága, közülük számomra az igazságszolgáltatást körbevevő „vállalt latencia” a legelgondolkodtatóbb. Számos tudományos és gyakorló jogász szakemberrel, közéleti szereplővel, a területet ismerő újságíróval beszélgetve megdöbbenett, mennyire ismertek a bajok és okaik. Mégis sikeres lehet a látszat politikája, mert nem szerveződött meg a véleménycsere megfelelő rendszere, esetlegesek és kifejtetlenek a kritikus vélemények. Ilyenformán esély sincs arra, hogy a reform érdekében megfelelő nyomást lehessen gyakorolni a politikai elite.

Egy jeles jogtudós kollégám, miután végigkövette a tanulmány és a bírósági vezetés viszonyának állomásait, a következő képpel ajándékozott meg: olyan ez, mintha a tűzoltók tiltakoznának amiatt, hogy valaki szóvá tette, locsolócsövük rosszul van illesztve, nem megfelelő alkatrészeket használnak, ezért néhány olyan változtatásra volna szükség, amitől nekik is jobb lesz, jobban tudnak majd tüzet oltani. A tűzoltóparancsnok minden hatalmát latba vetve igyekszik meggyőzni az illetékeseket, hogy minden rendben van, azok úgy tesznek, mintha ezt el is hinnék, noha tocsognak a feleslegesen elfolyt vízben. Azért kirúgják a raktárfőnököt, hátha tőle szivárgott ki, hogy rosszak az alkatrészek. A beosztottak némán asszisz-

SZV

„A szemantika perspektívái”
workshop tanulmányai (Varasdi Károly,
Kiefer Ferenc, Forrai Gábor,
Ambrus Gergely, Zvolenszky Zsófia,
Pelyvás Péter, Németh T. Enikő,
Kálmán László, Alberti Gábor írásai),
Csordás Attila a gondolat kísérletekről,
Nádasdy Ádám a nyelv
és a társadalom viszonyáról,
Tamás Ábel MórícZ Zsigmondról
és Horatiusról,
Laczó Ferenc a „Beszélő Évek”-ről,
Oswald Wiener a Bécsi Csoport és
Wittgenstein kapcsolatáról,
beszélgetés Mario Biagiolival és
James Lennoxszal
(feltöltés alatt),
Kornai András Penelope
Maddy kötetéről,
Schiller Erzsébet Borisz
Akunyinról,
Pór Péter Petri György
költészetéről,
Ruzsa Imre a fregei
„Sinn”-ről és
„Bedeutung”-ről.
És még: vitafórumok,
a Szabad Válgatók
Egyesület tagjainak
blogjai,
tudományos
és kulturális hírek.

tálnak, végzik a munkájukat, ahogy tudják. Közben a tócsákon túl több helyről gomolyog a füst. □